

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР:
СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД****ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS OF RESEARCH INFRASTRUCTURES:
WORLD AND EUROPEAN EXPERIENCE****Кохан В.П., к.ю.н., старший дослідник,
старший науковий співробітник,***Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

У статті здійснено огляд поширених у світі організаційно-правових форм дослідницьких інфраструктур. Автором зазначено, що сучасні дослідницькі інфраструктури – локально розташовані, віртуальні або розподілені (організована мережа ресурсів) – функціонують у різних організаційно-правових формах, таких як міжнародна міжурядова організація, юридична особа національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору, Європейський консорціум дослідницької інфраструктури, наднаціональна юридична особа. У статті наведено приклади дослідницьких інфраструктур за кожною організаційно-правовою формою.

Історично першою формою, в якій засновувалися дослідницькі інфраструктури, були міжнародні міжурядові організації, надалі отримали поширення такі форми, як юридична особа національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору та наднаціональна юридична особа, але найбільш затребуваною у Європі сьогодні є форма дослідницьких інфраструктур – Європейський консорціум дослідницької інфраструктури.

Отже, можна говорити, що в сучасній Європі віддають перевагу саме цій організаційно-правовій формі дослідницької інфраструктури, хоча паралельно можуть застосовуватися й інші форми дослідницьких інфраструктур.

У статті розглянуто переваги й недоліки наведених організаційно-правових форм дослідницьких інфраструктур. Особливу увагу автором приділено Європейському консорціуму дослідницької інфраструктури як найбільш поширеній формі дослідницьких інфраструктур у Європейському Союзі. Зокрема, звернено увагу на неоднозначний правовий статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури, який у науковій літературі кваліфікують як юридичну особу "sui generis" (особливого роду).

Ключові слова: дослідницька інфраструктура, міжнародна міжурядова організація, юридична особа національного права з транснаціональною участю, наднаціональна юридична особа, Європейський консорціум дослідницької інфраструктури.

The article gives a review of the world's most common organizational and legal forms of research infrastructures. The author notes that modern research infrastructures – single-sited, virtual or distributed (organized network of resources) – function at in various organizational and legal forms. There are international intergovernmental organizations, legal entity of national law with transnational participation under an international agreement, European Research Infrastructure Consortium, supranational legal entity. The article gives examples of research infrastructures for each organizational and legal form.

Historically, the first form in which research infrastructures were established was international intergovernmental organizations. Then the form of a legal entity of national law with transnational participation under an international agreement and a supranational legal entity became widespread. However, the most common form of research infrastructure in Europe today is the European Research Infrastructure Consortium.

Thus, we can say that in modern Europe the European Research Infrastructure Consortium is the most used organizational and legal form of research infrastructure, although other forms of research infrastructure can be used at the same time.

The article considers the advantages and disadvantages of organizational and legal forms of research infrastructures. The author pays special attention to the European Research Infrastructure Consortium as the most common form of research infrastructures in the European Union. In particular, the author emphasizes the ambiguity of the status of the European Consortium for Research Infrastructure, which in the scientific literature is classified as a legal entity sui generis (special kind).

Key words: research infrastructure, international intergovernmental organization, legal entity of national law with transnational participation, supranational legal entity, European Consortium of Research Infrastructure.

Постановка проблеми. Останніми роками спостерігається значне зростання кількості дослідницьких інфраструктур, які діють у Європі зокрема та світі загалом. Дослідницькі інфраструктури – від великих міжнародних організацій, таких як Європейська організація ядерних досліджень (ЦЕРН), до розподілених мереж даних – відіграють важливу роль у дослідженнях та інноваціях.

У Європейському Союзі близько десяти років тому визнали вплив дослідницьких інфраструктур на економічне та соціальне життя країн і запровадили легальне визначення цього феномена, запропонувавши організаційно-правову форму, у якій може створюватися та діяти дослідницька інфраструктура, а саме Європейський консорціум дослідницьких інфраструктур (ERIC).

Йдеться про Регламент Ради ЄС від 25 червня 2009 року № 723/2009, згідно зі ст. 2 якого, термін «дослідницька інфраструктура» означає об'єкти, ресурси та супутні послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень найвищого рівня у відповідних галузях та охоплюють основне наукове обладнання або набори інструментів; ресурси, засновані на знаннях, такі як колекції, архіви або структури наукової інформації; створення інфраструктур на основі інформаційних

та комунікаційних технологій, таких як мережа, обчислювальна техніка, програмне забезпечення та зв'язок або будь-яка інша сутність унікального характеру, необхідна для досягнення досконалості у дослідженнях [1].

Однак Європейський консорціум дослідницьких інфраструктур – це не єдина можлива організаційно-правова форма діяльності дослідницьких інфраструктур, хоча у сучасній Європі вона є найбільш поширеною. У цьому контексті актуальним питанням є визначення організаційно-правових форм, у яких можуть створюватися та діяти дослідницькі інфраструктури.

Мета статті полягає у характеристиці поширених у світі організаційно-правових форм дослідницьких інфраструктур, визначенні їх особливостей, переваг та значення для наукової та інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні вивчення проблематики дослідницьких інфраструктур тільки починається. Так, можна виокремити наукову працю А.Ю. Василенка, присвячену реєстру дослідницьких інфраструктур [2], та статтю О.С. Головащенко, у якій авторкою проаналізовано досвід Чеської республіки щодо розвитку дослідницької інфраструктури [3]. За кордоном організаційно-правові форми дослідницьких інфраструктур

вивчали А.О. Четвериков [4; 5], Є.О. Захаров [6], Я.С. Кожеуров, Е.С. Теймуров [7], а також О. Галлонстен [8], Рено Фабр, Даніель Егре, Йоахім Шопфель, Отман Азеруаль [9].

Виклад основного матеріалу. Історично першою організаційно-правовою формою існування дослідницьких інфраструктур є міжнародна міжурядова організація, коли держави об'єднуються для реалізації спільного наукового проекту за рахунок відповідних державних коштів. У формі міжнародних міжурядових організацій створювалися дослідницькі інфраструктури з 50-х років ХХ сторіччя, хоча тоді вони не мали такої назви. Основою діяльності міжнародних міжурядових організацій є міжнародний договір (конвенція).

Особливістю зазначених міжнародних міжурядових організацій є мета їх створення та діяльності: вони створювалися задля спільної реалізації державами великих проектів у відповідній галузі науки, оскільки самотужки держава-ініціатор не була здатна профінансувати вартісні дослідження.

Наприклад, 1953 року була заснована Європейська організація ядерних досліджень (ЦЕРН). Згідно з ч. 1 ст. 2 Конвенції про заснування організації ядерних досліджень, Організація забезпечує співробітництво між європейськими державами в ядерних дослідженнях суто наукового і фундаментального характеру, а також у дослідженнях, що стосуються них. Організація не займається роботою для військових потреб, а результати її експериментальної та теоретичної роботи повинні публікуватися або іншим чином оприлюднюватися [10].

1962 року на основі Конвенції була заснована Європейська Південна обсерваторія (ESO) – міжурядова організація з 16 державами-членами разом із державою перебування Чилі та Австралією як стратегічним партнером, яка здійснює дослідження у галузі астрономії [11].

1975 року задля вивчення космосу було створено Європейське космічне агентство (ESA). Як міжнародна організація вона була заснована на базі двох перших європейських космічних консорціумів 1960–1970-х років, а саме організації з космічних досліджень, яка створювала супутники, та організації з розроблення ракет-носіїв. Сьогодні Європейське космічне агентство налічує 22 держави-члени.

Створення міжнародних міжурядових організацій регулюється міжнародним правом, процес ведення переговорів між державами, підготовки й підписання установчих договорів займає багато часу, тому другою популярною організаційно-правовою формою дослідницької інфраструктури є заснування юридичної особи національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору (конвенції).

Як зазначається у науковій літературі, у формі національних юридичних осіб із транснаціональною участю (учасниками є науково-дослідні інститути різних держав) сьогодні функціонує багато організацій, які управляють дослідницькими інфраструктурами, зокрема:

- Європейська гравітаційна обсерваторія (EGO) – цивільно-правове товариство, створене за законодавством Італії;
- Європейський рентгенівський лазер на вільних електронах (European XFEL) – товариство з обмеженою відповідальністю, створене за законодавством Німеччини;
- Європейський центр з дослідження іонів та антипротонів (FAIR) – товариство з обмеженою відповідальністю, засноване за законодавством Німеччини;
- Міжнародна обсерваторія «Тридцятиметровий телескоп» (TMT International Telescope) – компанія з обмеженою відповідальністю, створена за законодавством штату Делавер, США [13, с. 143–144].

Зазвичай для заснування юридичної особи національного права застосовуються передбачені правом держави

організаційно-правові форми діяльності юридичних осіб, як комерційних (товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство), так і некомерційних (асоціації, фонди).

Недоліками юридичної особи національного права на основі міжнародного договору як організаційно-правової форми дослідницької інфраструктури є необхідність дотримання іншими учасниками – державами та їх юридичними особами іноземного законодавства держави, в якій розташовано дослідницьку інфраструктуру. Існує ризик, що відмінності національних законодавств держав можуть негативно вплинути на спільне управління діяльністю дослідницької інфраструктури і спричинити різні види непорозумінь правового та економічного характеру.

З 2009 року у Європейському Союзі започатковано правове регулювання створення та діяльності дослідницьких інфраструктур у формі Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури (ERIC). Як уже зазначалося, правову базу Європейського Співтовариства складає Регламент Ради (ЄС) № 723/2009, який надав новий правовий інструмент для створення та функціонування великих європейських дослідницьких інфраструктур, які можуть засновуватися як державами-членами, так і асоційованими членами ЄС.

Таким чином, прийняття Регламенту Ради (ЄС) про правову базу Співтовариства для Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури № 723/2009 вирішило низку таких завдань [14]:

- створення належної правової бази, погодженої всіма країнами-членами ЄС, що дає змогу створити відповідне партнерство з партнерами з різних країн;
- сприяння швидшому створенню європейських дослідницьких інфраструктур, заощадження часу на уникнення повторення переговорів, аналіз та обговорення найкращої правової форми для таких міжнародних дослідницьких організацій із відповідними перевагами та недоліками на рівні ЄС;
- уникнення обговорень у кожному національному парламенті, пов'язаних зі схваленням відповідної міжнародної угоди щодо кожного проекту зі створення дослідницької інфраструктури.

Статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури надається рішенням Європейської комісії. На січень 2022 року Комісія надала правовий статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури (ERIC) 22 рази [15]. Для полегшення процесу створення дослідницької інфраструктури розроблено типовий статут ERIC та Практичні вказівки для здобувачів статусу ERIC [16].

Прикладами дослідницьких інфраструктур, які отримали статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури, є такі:

- 1) Euro-Argo European Research Infrastructure Consortium – європейська складова частина глобальної системи спостережень за океаном на основі автономних пірнаючих буїв (2008 рік) [17];
- 2) European Marine Biological Resource Centre (EMBRC) – Європейський морський біологічний центр, створений задля просування фундаментальних та прикладних досліджень морської біології та екології, що сприяє розвитку блакитних біотехнологій (2013 рік) [18];
- 3) Biobanking and BioMolecular resources Infrastructure European Research Infrastructure Consortium (BBMRI-ERIC) – Дослідницька інфраструктура з біобанкінгу і біомолекулярних ресурсів, що є однією з найбільших дослідницьких інфраструктур для досліджень у галузі охорони здоров'я в Європі, забезпечення доступу до біобанків і біомолекулярних ресурсів, координованих національними структурами (2013 рік) [19];
- 4) Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE ERIC) – дослідницька інфраструктура для вивчення впливу політики охорони здоров'я, соціальної,

економічної та екологічної політики на життя європейських громадян і за його межами (2011 рік) [20].

Учасниками Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури можуть бути держави-члени ЄС, асоційовані держави (такою є Україна), інші держави та міжурядові організації. При цьому ст. 9 Регламенту Ради (ЄС) № 723/2009 [1] передбачає вимоги до складу учасників Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури. Так, мінімум три держави-учасниці ERIC мають бути державами-членами ЄС та асоційованими державами, щонайменше одна з цих держав має бути державою-членом ЄС.

Відзначимо, що спочатку Регламент Ради (ЄС) № 723/2009 передбачав вимогу про те, що заснувати Європейський консорціум дослідницької інфраструктури можуть лише щонайменше три держави-члени ЄС, але у 2013 році до Регламенту були внесені зміни, спрямовані на забезпечення рівних можливостей асоційованих держав у процесі створення та функціонування дослідницької інфраструктури [21]. З цього часу держави-члени ЄС та асоційовані держави мають рівні права щодо визначення місця розташування ERIC та рівні права голосу у його вищому керівному органі – зборах членів.

Правовий статус Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури є неоднозначним. Так, у статті 7 Регламенту Ради (ЄС) № 723/2009 наведено такі положення про його статус.

1) Європейський консорціум дослідницької інфраструктури має статус юридичної особи з дати набуття чинності рішенням про створення ERIC.

2) Європейський консорціум дослідницької інфраструктури повинен мати в кожній державі-члені найбільш широку дієздатність, що надається юридичним особам відповідно до законодавства цієї держави-члена. Він може, зокрема, набувати, володіти, розпоряджатися рухомим, нерухомим та інтелектуальним майном, укладати договори та бути учасником судового процесу.

3) Європейський консорціум дослідницької інфраструктури є міжнародною організацією у значенні ст. 15(с) Регламенту 2004/18/ЄС.

Щодо ч. 3 ст. 7 Регламенту Ради (ЄС) № 723/2009 варто зазначити, що Європейському консорціуму дослідницької інфраструктури не потрібно дотримуватися процедури закупівель, установлених Регламентом 2004/18/ЄС про координацію процедур для укладення контрактів на виконання громадських робіт, контрактів на комунальні послуги та контрактів на державні послуги, які були пізніше скасовані. Іншими словами, Європейський консорціум дослідницької інфраструктури може самостійно встановлювати власні правила закупівель, якщо при цьому дотримуються основні принципи прозорості, недискримінації та конкуренції. Цей підхід дає змогу Європейському консорціуму дослідницької інфраструктури залучати ресурси найефективнішим способом.

Водночас Європейський консорціум дослідницької інфраструктури як юридична особа має певні особливості. По-перше, за загальним правилом, Європейський консорціум дослідницької інфраструктури є юридичною особою, члени якої мають обмежену відповідальність. Так, їхня відповідальність обмежена фінансовими вне-

сками, які вони роблять (ст. 14 (2) Регламенту Ради (ЄС) № 723/2009). У статуті може бути встановлено більшу відповідальність членів Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури, ніж розміри їх внесків, однак обмежена відповідальність залишається загальним правилом. Крім того, Регламент Ради (ЄС) № 723/2009 прямо визначає, що Європейський консорціум дослідницької інфраструктури як незалежна юридична особа несе відповідальність за власні зобов'язання, Європейський Союз не несе відповідальності за зобов'язання Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури (ст. 14 (1)).

Як зазначає А.О. Четвериков, держави-члени ЄС та органи ЄС відмовляються розглядати Європейський консорціум дослідницької інфраструктури як міжнародну (міжурядову) організацію і кваліфікують його як юридичну особу "sui generis" (особливого роду) [13, с. 148], оскільки створення та діяльність Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури не регламентуються міжнародним правом.

Дослідницькі інфраструктури можуть також утворюватися у формі наднаціональної юридичної особи.

Праву ЄС відомі декілька видів наднаціональних юридичних осіб, а саме Європейське об'єднання із загальною економічною метою, Європейське акціонерне товариство, Європейське кооперативне товариство, які виникли у 70-х роках минулого століття задля спрощення і заохочення економічної співпраці в межах загального ринку [22]. Правовий статус наднаціональних юридичних осіб визначається нормативними актами (регламентами) Європейської комісії як наднаціонального органу ЄС, вони не потребують ратифікації і застосовуються безпосередньо у всіх державах-членах ЄС. Однак ця організаційно-правова форма дослідницької інфраструктури не застосовується на практиці, оскільки вона не здатна ефективно втілити наукову інтеграцію на міжнародному рівні.

Висновки. Сучасні дослідницькі інфраструктури – локально розташовані, віртуальні або розподілені (організована мережа ресурсів) – функціонують у різних організаційно-правових формах, таких як міжнародна міжурядова організація, юридична особа національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору, Європейський консорціум дослідницької інфраструктури, наднаціональна юридична особа.

Історично першою формою, в якій засновувалися дослідницькі інфраструктури, були міжнародні міжурядові організації, надалі отримали поширення такі форми, як юридична особа національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору та наднаціональна юридична особа, але найбільш затребуваною у Європі сьогодні є форма дослідницьких інфраструктур – Європейський консорціум дослідницької інфраструктури.

Отже, можна говорити, що у сучасній Європі віддають перевагу саме цій організаційно-правовій формі дослідницької інфраструктури, хоча паралельно можуть застосовуватися й інші форми дослідницьких інфраструктур. За останнє десятиліття скористалися підтримкою Європейської комісії 22 дослідницькі інфраструктури різного розміру: від великих локально розташованих об'єктів до розподілених інфраструктур загальноєвропейського значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Council Regulation (EC) No. 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A0J.L_2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC.
2. Василенко А.Ю. Реєстр дослідницьких інфраструктур як засіб реалізації державної політики відкритої науки в країнах ЄС та в Україні. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2020. № 1 (96). С. 80–85. DOI: 10.36030/2310-2837-1(96)-2020-80-85.
3. Головащенко О.С. Розвиток дослідницької інфраструктури в умовах глобалізації: досвід Чеської республіки. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 112–116. DOI: 10.37772/2518-1718-2021-4(36)-16.
4. Четвериков А.О. Организационно-правовые формы большой науки (мегасайенс) в условиях международной интеграции: сравнительное исследование. Ч. I : Мегасайенс как научное и правовое явление. Правовые аспекты функционирования мегасайенс в форме международных межправительственных организаций и национальных юридических лиц. *Юридическая наука*. 2018. № 1. С. 13–27.

5. Четвериков А.О. Организационно-правовые формы большой науки (мегасайенс) в условиях международной интеграции: сравнительное исследование. Ч. II : Правовые аспекты функционирования мегасайенс в форме транснациональных и наднациональных юридических лиц, международных консорциумов без статуса юридического лица, европейских консорциумов исследовательской инфраструктуры. Достоинства и недостатки разных организационно-правовых форм мегасайенс. Перспективы России и Евразийского экономического союза. *Юридическая наука*. 2018. № 2. С. 34–50.
6. Захаров Е.А. Возможность применения опыта создания и функционирования европейской платформы научного сотрудничества в рамках организации единого рынка услуг НИР в ЕАЭС. *Международное право*. 2019. № 4. С. 81–94. DOI: 10.25136/2644-5514.2019.4.3 0988. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30988.
7. Кожуров Я.С., Теймуров Э.С. Понятие, признаки и правовая природа глобальной исследовательской инфраструктуры. *Актуальные проблемы российского права*. 2019. № 9 (106). С. 130–141.
8. Hallonsten O. Research Infrastructures in Europe: The Hype and the Field. *European Review*. 2020. № 28 (4). P. 617–635. DOI: 10.1017/S1062798720000095.
9. Fabre R., Egret D., Schöpfel J., Azeroual O. Evaluating the scientific impact of research infrastructures: The role of current research information systems. *Quantitative Science Studies*. 2021. № 2 (1). P. 42–64. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00111.
10. Convention for the Establishment of a European Organization for Nuclear Research. Paris, 1st July, 1953 as amended on 17 January 1971. URL: <https://council.web.cern.ch/en/content/convention-establishment-european-organization-nuclear-research>.
11. ESO's Organizational Structure. URL: <https://www.eso.org/public/about-eso/organisation>.
12. This is ESA. URL: https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Videos/2019/11/This_is_ESA.
13. Четвериков А.О. Европейские консорциумы исследовательской инфраструктуры: международные организации по европейскому праву или юридические лица sui generis? *Lex russica (Русский закон)*. 2019. № 7. С. 141–150. DOI: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2019.152.7.141-150>.
14. Report from the Commission to the European parliament and the Council on the Application of Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/344ca2e1-0cbc-11e4-a7d0-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>.
15. ELI granted ERIC status. URL: https://ec.europa.eu/info/news/eli-granted-eric-status-2021-jun-22_en.
16. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, ERIC practical guidelines: legal framework for a European Research Infrastructure Consortium, Publications Office, 2015. DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/72348>.
17. Euro-Argo ERIC. URL: <https://www.euro-argo.eu/About-us/The-Research-Infrastructure>.
18. What is EMBRC. URL: <https://www.embrc.eu/about-us>.
19. Biobanking and BioMolecular resources Infrastructure European Research Infrastructure Consortium. URL: <https://www.bbMRI-eric.eu/about>.
20. Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. URL: <http://www.share-project.org/home0.html>.
21. Second Report on the Application of Council Regulation (EC) No. 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0939cdae-8106-11e8-ac6a-01aa75ed71a1>.
22. Кашкин С.Ю., Жупанов А.В. Юридические лица в праве Европейского союза: организационно-правовые аспекты регулирования корпоративных отношений. *Lex russica (Русский закон)*. 2013. № 7. С. 718–734.